

Prostorne politike i otporne urbano-ruralne zajednice

Italijanska studija slučaja sa nekoliko smernica za istraživanje

Martin Broz¹

1 Odsek za projektovanje i planiranje u složenim sredinama, Univerzitet IUAV u Veneciji, e-mail: martinluigibrozz@gmail.com

APSTRAKT

Nakon dugotrajnog razdvajanja gradova od njihovog okolnog seoskog područja, izazvanog produktivističkom paradigmom, sve su prisutniji koraci ka reintegraciji u lokalnim politikama i praksama. Ovo se odnosi i na najnovije evropske planove za održivi urbani razvoj, gde je poljoprivreda zvanično priznata kao proizvođač usluga ekosistema i strateški resurs za stvaranje mreža zelene infrastrukture u gusto naseljenim sredinama. Na ovaj način, postavljen je težak zadatak njenog integrisanja u prostorno planiranje i u njegove instrumente.

Ali šta znači donošenje „urbano-ruralne“ politike u praktičnom i organizacionom smislu? Iako postoji sve veća intelektualna saglasnost da je adaptivna uprava sa više učesnika efikasnija od klasičnog pristupa upravljanju složenim socio-ekološkim sistemima, u konkretnom slučaju uključivanja poljoprivrede kao privredne aktivnosti ona je gotovo neophodna. Osnovni razlog tome je što su učesnici vezani međusobnom zavisnošću, pošto su ključni resursi kao što su prava nad zemljištem, politička moć, tehničke veštine i kapacitet inovacije među njima raspoređeni neravnomerno. Stoga su poljoprivrednici podstaknuti da odbace pasivnu ulogu u procesu donošenja politika, što zauzvrat zahteva dodatno društveno znanje od strane svih učesnika, kako bi takav napredak bio u potpunosti prihvaćen.

Primer poljoprivrednog parka *Milano jug* (it. *Parco Agricolo Sud Milano*) u Italiji potvrđuje ovaj scenario pružajući zanimljivu „priču o otpornosti“ lokalnog seoskog stanovništva i, uporedo, pogled na prelaz od klasičnog zonskog i državnog modela zaštite zemljišta na manje sektorski i više participativni pristup. To je primer kako aktivno uključivanje poljoprivrednika može pomoći javnim politikama, štiteći zajedničko dobro u teškim okolnostima i dajući povod za alternativne načine planiranja. Ovo je „pouka Milana“, koja može da inspiriše istraživanje u kontekstima gde su otvoreni prostori oko gradova ugroženi, a uključivanje u proces donošenja odluka je cilj koji treba postići.

KLJUČNE REČI urbano-ruralno upravljanje, prostorno planiranje, poljoprivredni parkovi, usluge ekosistema, otporni prostori

1 Uvod

Poljoprivreda je urbanističkom planiranju oduvek nametala dilemu. U okviru poljoprivrede, zemljište, kao osnovni faktor proizvodnje, ima veću strukturalnu ulogu nego u bilo kojem drugom ekonomskom sektoru, a, ipak, u novijim vremenima, praksa prostornog planiranja se njime bavila na poprilično neprikladan način (Ciriacy-Wantrup, 1964; Amati, 2008; Paradis, Cieszewska, Tóth, & Šuklje-Erjavec, 2016). Precizna analiza ruralnog tkiva je generalno bila previđena a sama poljoprivreda loše tretirana i isključena iz regionalnih razvojnih strategija, čime je prednost data urbano-industrijskoj nameni, njenom, gotovo „genetskom“, rivalu (Ciriacy-Wantrup, 1964). Budući da predstavljaju snažnu zainteresovanu stranu, građevinski preduzetnici često kod javne uprave utiču na liberalizaciju politike korišćenja zemljišta, kao što je to slučaj sa Milanom (Broz, 2017).

Međutim, iako širom sveta postoji težnja da se urbano područje razdvoji od ruralnog (Ajl, 2014), koraci ka reintegraciji su sve izraženiji u evropskim javnim planovima i istraživačkim programima (Lohrberg, Lička, Scazzosi, & Timpe, 2016). Urbana i periferna poljoprivreda, posebno, postepeno se nadograđuju od „pustoši“ do strateškog resursa kada je u pitanju održivi razvoj gradova, zbog potencijalnog kapaciteta da kontrolišu širenje i da obezbede zajednicama „usluge ekosistema“. Ovaj izraz se odnosi na višestruke prednosti koje ekosistemi pružaju stanovništvu u pogledu proizvodnje primarnih dobara, sigurnosti proizvodnje hrane, kontrole prirodnih resursa, zdravstvene zaštite, obrazovanja, zaštite pejzaža i kulturnog nasleđa itd. (Millennium Ecosystem Assessment, 2005)

U okviru iskustva evropske politike, važnu podlogu za testiranje uključivanja poljoprivrede u regionalne razvojne planove su predstavljali program LEADER i povezane lokalne akcione grupe. Ovi i drugi uporedivi instrumenti su se pokazali veoma korisnim u promovisanju integrisanih razvojnih aktivnosti u metropolitiskim, a ne samo u klasičnim ruralnim područjima, posebno zahvaljujući jednakosti u predstavljanju vladinih i drugih društvenih zainteresovanih strana (OECD, 2013).

Ipak, značajnije priznanje kultivisanih (a posebno perifernih i urbanih) područja kao potencijalno strateškog elementa održivosti prostornih politika dogodilo se sa uvođenjem novih pojmova u terminologiju prostornog i urbanističkog planiranja, među kojima je i pojam „zelene infrastrukture“. Ovaj izraz ima veoma široku primenu, ali, uopšteno, označava otvorene prostore i prirodni kapital koji oni sadrže, kada su adekvatno planirani, kako bi se smanjilo usitnjavanje, poboljšala bioraznolikost i povećala aktivnost usluga ekosistema. Mrežni raspored takvih zelenih infrastruktura i njihova osnovna uloga u održavanju dobrobiti ljudskih naselja takođe objašnjavaju zašto ih nazivamo „infrastrukture“ (EC, 2013). Poljoprivredna zemljišta, pogotovo ona kod kojih je uključena multifunkcionalna poljoprivredna proizvodnja, su, stoga, potpuno prihvatljiva u kategoriji zelenih infrastruktura. Na ovaj način je zvanično prepoznat izazov integrisanja poljoprivrede u urbanističko planiranje kao jednako važne upotrebe zemljišta (Lohrberg et al., 2016).

Međutim, iz nekoliko razloga, ovaj cilj je i dalje daleko od toga da bude ostvaren. Na primer, navike i instrumenti politike su relativno inertni u poređenju sa brzim tekućim društvenim promenama u ovoj sferi (Folke, Hahn, Olsson, & Norberg, 2005). Pored toga, kulturološko prihvatanje ruralnih ostataka unutar urbanog tkiva ne treba još da se uzima zdravo za gotovo jer ih trajna modernistička ideologija i dalje prikazuje kao žarišta ekonomske zaostalosti koja se suočavaju sa društvenim izumiranjem (van der Ploeg, 2008). Marginalizacijom ruralnog stanovišta sagledavanja pitanja teritorijalnog, društvenog i ekonomskog razvoja, ovaj okvir negativno utiče na bilo koji institucionalni pokušaj da se podstakne bliži odnos između urbanih i poljoprivrednih funkcija, npr. u zemljama u razvoju (Ajl, 2014). Zbog tradicionalne odvojenosti poljoprivredne sfere od prostornog planiranja, sami poljoprivrednici nisu upoznati sa njegovom logikom i može biti potreban neki oblik posredovanja kako bi procese participativnog odlučivanja učinili efikasnim (Paradis et al., 2016).

Kako bi doprinela dubljem razumevanju navedenih problematičnih stavki, na kraju ovog rada je predstavljena studija slučaja *Parco Agricolo Sud* u Milanu. Ta priča pokazuje prelazak sa modela „zelenog pojasa“ – koji u cilju zaštite poljoprivrednog zemljišta funkcioniše samo u okvirima prostornog planiranja – prema heterogenom mozaiku upravljanja sa jasnijom namenom unapređenja ruralnog područja i u kome se prepliću pristupi „odozgo prema dole“ i „odozdo prema gore“. Sveukupan proces se podudara sa dinamikom otpornosti ruralno-urbane zajednice i njenog ekosistema, zajedno sa kulturološkim promenama, inovacijama instrumenata i demokratizacijom stvaranja politike. Lokalni poljoprivrednici tako uspeavaju da izađu iz marginalnosti i uspostave odnos razmene resursa, kao potpuno osnaženi učesnici, zajedno sa zajednicom i lokalnim vlastima.

2 **Uključivanje ruralno-urbanih zainteresovanih strana u okvire lokalne uprave**

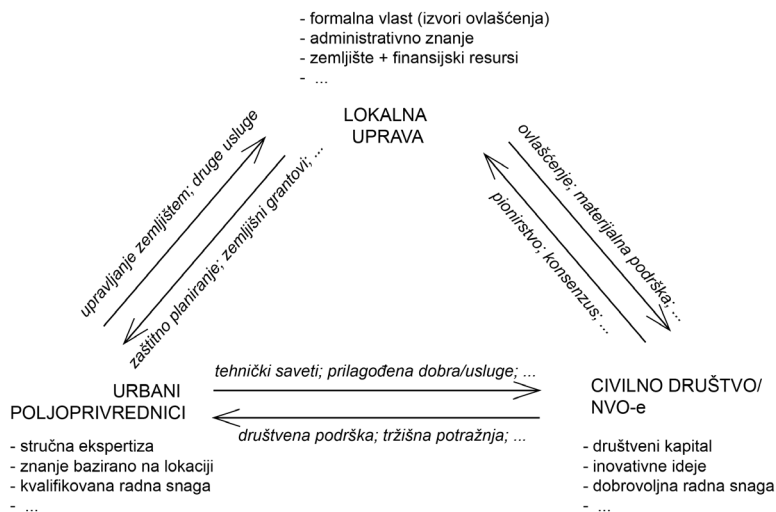
Koegzistencija poljoprivrednih i urbano-industrijskih funkcija je sve češća u svetu. Pored toga što otežava identifikovanje stvarnih urbano-ruralnih granica (Ajl, 2014), ona takođe doprinosi rastućoj složenosti socio-ekoloških sistema koji sada zahtevaju pristup zasnovan na modelima adaptivnog upravljanja sa više učesnika, koji se smatraju efikasnijim od klasične šeme „odozgo prema dole“ (Folke et al., 2005).

Između ostalih, sledeći elementi se smatraju posebno važnim za politike koje se odnose na održivost:

- integracija društvenih i ekoloških naučnih doprinosa (Ostrom, 2009);
- razvoj modela zajedničkog razumevanja između vladinih i naučnih zajednica (Nevell & Proust, 2012);
- unapređenje iskustvenog znanja, pored profesionalnog i naučnog, kao i prevazilaženje sektorskog pristupa preko međusektorskih politika (Prové, Kemper, Loudiyi, Mumenthaler, & Nikolaidou, 2016).

Zapravo, dok se uključivanje šireg spektra učesnika u proces donošenja politika strogo preporučuje u slučaju različitih socio-ekoloških sistema, to postaje skoro neophodno kada se radi o urbanom ili peri-urbanom poljoprivrednom zemljištu. Ovo je u velikoj meri zato što je, pored ostalih vrsta informacija, potrebno znanje iz oblasti poljoprivrede, koje je često specifično za kontekst određenog mesta i uglavnom u posedu poljoprivrednika ili drugih učesnika društva, a ne javnih zvaničnika. Pored toga, pravno priznavanje usluga ekosistema, koje poljoprivreda može pružiti urbanom sistemu, takođe podrazumeva priznanje da se takve usluge na neki način moraju platiti (Lin, Philpott, & Jha, 2015).

Govoreći uopštenije, učesnici koji su uključeni u urbanu poljoprivredu ili aktivnosti zaštite životne sredine u ovim kontekstima su često vezani međusobnom zavisnošću zbog heterogene raspodele resursa i posledične potrebe za njihovom razmenom (Sl. 2.1). Vlada ima finansijsku i pravnu moć, ali, u većini slučajeva, ne može pružiti inovaciju, zbog čega se u velikoj meri oslanja na građanske entitete kao neprofitne „pionire“ a, u manjoj meri, na tržište (Healey, 2012). S druge strane, građanskim pokretima je često potrebna pomoć profesionalnih poljoprivrednika u pogledu stručnosti, a obe grupe zavise od neke vrste podrške iz javnog sektora: u početku u vidu ovlašćenja, a konkretnije u vidu zemljišnih grantova, šema planiranja zaštite i drugih koristi povezanih sa određenim partnerskim šemama. Zemljišni grantovi mogu se pokazati naročito strateškim, jer su slobodne parcele u blizini ili unutar grada često javno vlasništvo i mogu se jednostavno pozajmiti individualnim poljoprivrednicima i nevladinim organizacijama, kako bi se prevazišla nepristupačnost tržišta gradskog zemljišta (Lohrberg et al., 2016).

Sl. 2.1 Pojednostavljen obrazac razmene resursa između učesnika

Osim što ga čini neophodnim, međusobna zavisnost takođe i komplikuje naše razmatranje donošenja politike sa više učesnika i njenu početnu dinamiku, što u obliku jednostranog „javnog angažovanja“ jedva da možemo predvideti. Zapravo, inicijative za obnavljanje odnosa između urbanih i ruralnih područja, kao i u drugim relativno novim oblastima politike, u većini slučajeva se mogu pripisati eksperimentima nevladinih organizacija (skr. NVO) i poljoprivrednika u okviru modela „odozdo

prema gore”, dok vladine strategije više prate društvenu dinamiku nego što je podstiču (Healey, 2012). Dobru ilustraciju predstavlja razvoj neformalnih mreža snabdevanja, podstaknut etičkim konzumerizmom i rastućim interesovanjem za „lokalne” proizvode (Forno & Ceccarini, 2006). Lokalni učesnici vape za nekom vrstom materijalne podrške od strane institucija, ali, istovremeno, pokušavaju da zaštite svoje projekte i plaše se uključivanja u nove šeme kao potencijalnog gubitka autorstva nad njima, ili preispitivanja njihovih osnovnih ideala (Prové et al., 2016).

Zahtevi za samoopredeljenje su još izraženiji kada je u pitanju profesionalna poljoprivredna proizvodnja, posebno kada je usmerena na agroekologiju i održive metode. U ovom slučaju, volja da se maksimalizuje autonomija proizvodnje i gotovo potpuna kontrola nad određenim vrstama resursa znanja zajednički dovode do oklevanja da se prihvati pozicija „onoga na koga se politika odnosi”, unutar procesa odlučivanja (van der Ploeg, 2008). Ovo je jedan od razloga što poljoprivrednici sve više teže ne samo učešću već i zajedničkom rukovođenju sa javnim vlastima u upravljanju zemljištem, pejzažem i resursima.

Sa stanovišta svega navedenog, lako je shvatiti koliko je važno, a, istovremeno, koliko može biti problematično rešavanje urbano-ruralnih pitanja u smislu inkluzivnosti i partnerstava na više nivoa. Javna podrška je ključna u procesu ovlašćenja društvenih praksi i podizanju njihovog uticaja na nivo koji je značajan za društvo, ali, istovremeno je nužno uključena u razmenu resursa i „uzajamno prilagođavanje” (Lindblom, 1965). U mnogim slučajevima, od vlade se očekuje malo više od omogućavanja i sponzorisavanja zadataka, ali i ona može zahtevati od drugih zainteresovanih strana da preusmere svoje ciljeve, kako bi se maksimalizovao javni interes celokupnog programa ili sam program prilagodio određenim očekivanjima radi uspostavljanja recipročne odanosti (Lindblom, 1965).

2.1 Društveno učenje i promena okvira kao preduslov za uspešno partnerstvo

Dok međusobna zavisnost podstiče stvaranje partnerstava, subjektivna definicija problema i moguće nepoznavanje pozadine ili rečnika jedne i druge strane (npr. nepoznavanje pozadine i rečnika planera od strane poljoprivrednika (Paradis et al., 2016)) ugrožavaju njihovu stabilnost, a naročito poverenje i posvećenost kao njihove konstitutivne elemente (Sol, Beers, & Wals, 2013). Posledična nepredvidivost procesa politike dovela je do povećane pažnje koju naučnici posvećuju aspektima kao što su društveno učenje i promena okvira interpretacije. To je promena u subjektivnom predstavljanju problema politike od strane učesnika koji imaju različite perspektive i interese, što omogućava da se postigne neki oblik sporazuma (Schön & Rein, 1994).

Relevantnost društvenog učenja u olakšavanju procesa donošenja odluka potvrđena je i u regionalnim razvojnim projektima koji predviđaju uključivanje poljoprivrednika, kao što je slučaj u okrugu Vesterkwartier (Westerkwartier) u Holandiji (Sol et al., 2013). Ako se uzme u obzir

proširena marginalizacija kategorija seoskog stanovništva unutar ekonomskog i demografskog procesa i procesa urbanog rasta 20. veka, koja je iskovala trajna društvena samopoiimanja i instrumente politike koji su još uvek u upotrebi (van der Ploeg, 2008), nije iznenađujuće da bi ukupni kapacitet promene okvira trebalo da bude neophodan za planove 21. veka.

O ovom konceptu će se indirektno govoriti u paragrafu posvećenom studiji slučaja u Italiji. U narednom odeljku će se govoriti o koegzistenciji modela „odozgo prema dole” i „odozdo prema gore” u okviru sveukupne panorame urbano-ruralnog upravljanja čiji je jedan deo predstavljen prilično heterogenom kategorijom poznatom kao „poljoprivredni parkovi”.

3 **Pojasevi, parkovi, infrastrukture: nadmašivanje planiranja peri-urbanim upravljanjem**

Modeli upravljanja u ruralno-urbanim politikama u velikoj meri variraju i varirali su tokom vremena. Iz „istorijske” perspektive, mogu se ukratko odabrati tri indikativna istorijska „prototipa”: zeleni pojasevi, poljoprivredni parkovi i zelene infrastrukture. Prelazak s jednog na drugi označava opšti trend od klasičnog, državnog pristupa prema pristupu više horizontalnog upravljanja, u kojem se strogo ruralno pitanje lakše rešava. Zeleni pojasevi su prvi put osmišljeni u Londonu 1935. godine ali su, u stvari, u 1960-im bili preispitani kao instrumenat planiranja, kako bi se kontrolisao tadašnji ubrzani urbani rast u evropskim i drugim zapadnim gradovima. Prioritet kontrole širenja je odredio jasnu dominaciju državnih organa koji su vršili svoje uobičajene funkcije planiranja i kontrole i zanemarivali istinski interes same poljoprivrede (Amati, 2008).

Poljoprivreda je zaista bila preispitana kroz naknadne eksperimente, kao što su oni koji se mogu pripisati nejasno definisanoj kategoriji poljoprivrednih parkova, počevši od pionirskog projekta *Parco Agricolo Sud* u Milanu, prvi put osmišljenog 1974. godine. Iako u ovom slučaju poljoprivrednicima nije posvećeno puno pažnje u procesu donošenja odluka, njime je otvoreno pitanje politike i tako utrt put daljoj društvenoj potražnji i mogućim reformama (Broz, 2017).

Osim što je naslednik zelenih pojaseva, pojam poljoprivrednog parka je takođe jedan od preteča zelene infrastrukture, u smislu da integrisanjem poljoprivrede sa drugim namenama i podsticanjem njenog ekološkog potencijala odražava želju za obnovom simbioze između grada i sela. Međutim, osim što su multifunkcionalne, pristupačne i transverzalne prema ruralnim i urbanim kontekstima, zelene infrastrukture su takođe višerazmerne i ne uklapaju se u date perimetre, što je razlika koja označava potpuno drugačiji pristup u planiranju (Amati, 2008).

Zapravo, celokupna evolucija poljoprivrednog parka je u velikoj meri povezana sa višestrukom dinamikom promene okvira, počevši od

drugačijeg stava prema perifernoj poljoprivredi. Društveni troškovi gubitka su sada od javnog interesa, dok pre nekoliko decenija to nije bio slučaj (Freilich & Peshoff, 1997), a ukrštanje urbanih i ruralnih praksi se sve više prihvata do te mere da ukazuje na ideju poljoprivrednih parkova unutar grada. Mnogi su poljoprivrednici sami u početku bili skeptični, ali je svest o prednostima koje proizilaze iz uključivanja u „urbanu“ sferu i iz kontakta sa posetiocima porasla paralelno s povećanim uvažavanjem poljoprivrednih nusproizvoda od strane stanovnika grada (Broz, 2017).

Pojava multifunkcionalne poljoprivrede, stoga, daje prednost unapređenju svojih operatera u aktivne i konkurentne urbane učesnike, a samu poljoprivredu pretvara u „materijal“ za izradu gradskih planova, mada sa nekim značajnim preprekama koje proizilaze iz duboko ukorenjene tradicije zoniranja za jednokratnu upotrebu zemljišta (Timpe, Cieszewska, Supuka, & Toth, 2016).

Istovremeno, prelazak na izraz „infrastrukture“ kao alternativu „pojasevima“ ili „parkovima“ prikazuje povećano poverenje koje kreatori politike imaju prema savremenoj urbanosti kao sveobuhvatnom i bezgraničnom fenomenu (Lefebvre, 1968), što u praksi dovodi do dodatne potražnje za inovativnim alatima i pristupima u planiranju. Drugi mogući modeli tako dodatno zasenjaju sveobuhvatnu paradigmu u kojoj je jedan instrument politike namenjen rešavanju širokog spektra tema unutar horizonta dugoročnog planiranja. Takvi modeli pokušavaju da promovišu međusektorske sinergije a da zaštita ne bude sprovedena samo kroz ograničenja, već i putem ekonomskih podsticaja, kampanja podizanja svesti i drugih strategija (COE, 2008).

Ono što je važnije jeste da priznavanje neadekvatnosti pristupa očuvanju zemljišta zasnovanih na zoniranju i prepoznavanje funkcionalnih i društvenih (a ne samo prostornih) vrednosti urbanih sela potencijalno otvaraju polje izrade planova za nevladine zainteresovane strane (Timpe et al., 2016).

Konkretnije, dok urbani poljoprivrednici više nisu samo kategorija „onih na koje se politike odnose“, javno angažovanje se zaista propisuje za naizgled samo tehnička pitanja kao što je stvaranje zelene infrastrukture. I naučnici i tvorci politike sve više priznaju da ukidanje takvih pitanja politike iz strogo administrativnih okvira i njihovo uklapanje u okvir razmene (između grada i poljoprivrede, javnih i privatnih učesnika itd.) omogućava izgradnju svesti, zajedničkih interesa i konsenzusa (Folke et al., 2005; COE, 2008), što je samo po sebi prepoznato kao ključni preduslov za trajnu odbranu urbano-ruralnih konteksta (OECD, 2013). Urbana poljoprivreda može, zahvaljujući svojoj sve većoj popularnosti, imati sličnu osnovnu ulogu u premošćavanju jaza između politika o bioraznolikosti i šireg društva (Timpe et al., 2016).

4 „Odozgo prema dole” ili „odozdo prema gore”? O oblicima kreiranja urbano-ruralne politike

Okviri sa više učesnika su više neophodni nego opcioni u upravljanju perifernim ekosistemima, ali to ne znači da je snažna uloga vlade umanjena, niti da bi se ona trebala umanjiti, s obzirom na to da je javno ovlašćenje u svakom slučaju od vitalne važnosti. Zapravo, ono što posmatramo je područje koje karakteriše adaptivno upravljanje, gde su za uspeh neophodne neka vrsta razmene (kao što je ranije primećeno) i posledične sinergije između institucionalnih, preduzetničkih i građanskih učesnika. Stroga je dihotomija između oblika „odozdo prema gore” i „odozgo prema dole” prevaziđena. Stvarna ravnoteža između ova dva elementa zavisi od nekoliko faktora vezanih za kontekst, npr. obuhvaćene površine zemljišta i opštih ciljeva. Na primer, delovanje institucija je u većoj meri odlučujuće kod projekata na regionalnom nivou koji za cilj imaju zaštitu zemljišta, nego kod posebnih inicijativa koje se fokusiraju samo na poljoprivredne prakse (Prove et al., 2016).

Prove i dr. (2016) opisuju četiri tipična oblika odnosa između vladinih, tržišnih i učesnika civilnog društva, koji se kreću između dva idealna modela „odozgo prema dole” i „odozdo prema gore”:

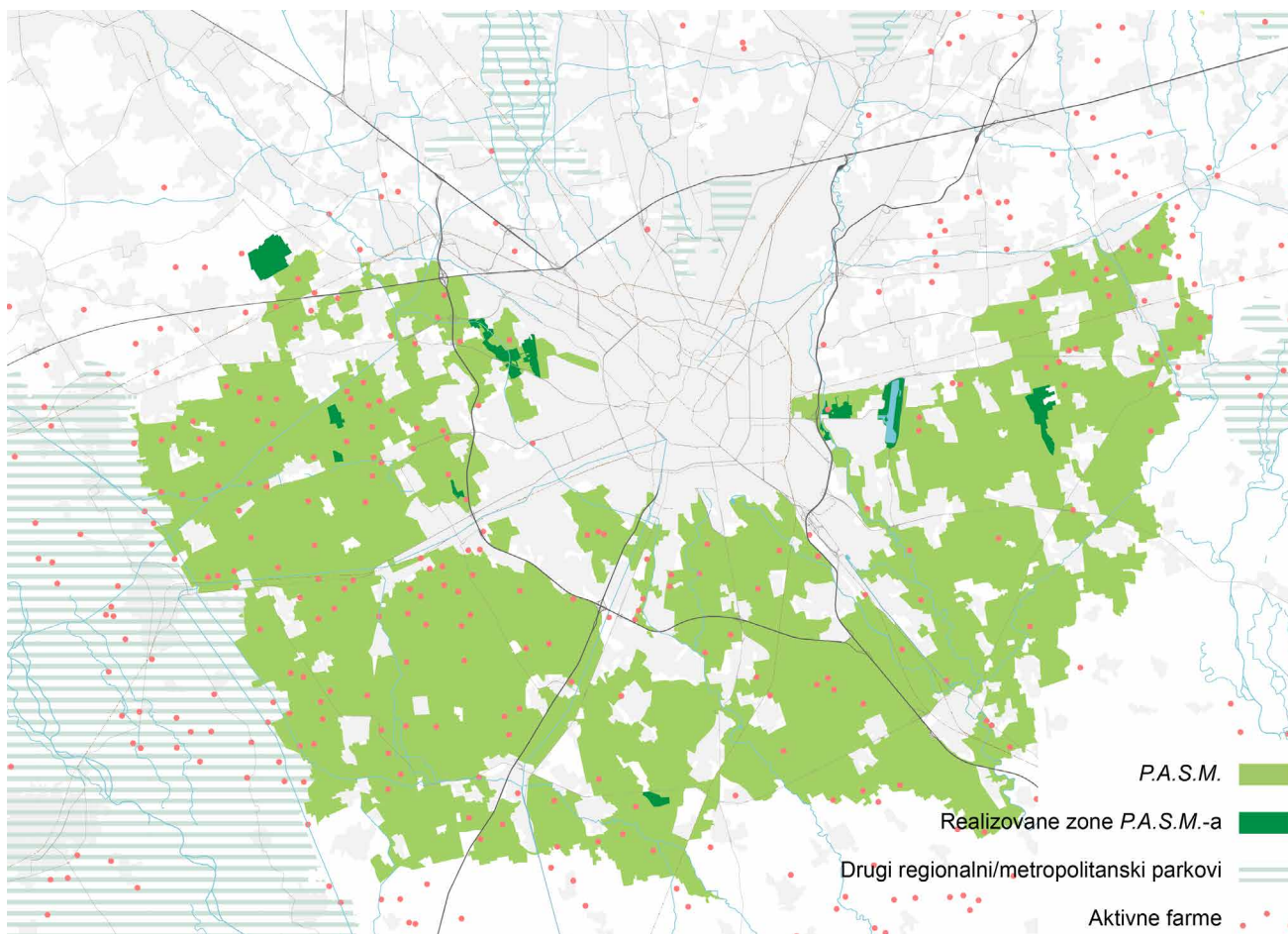
- lokalna samouprava može podsticati, usmeravati i upravljati inicijativom u potpunosti i, eventualno, iskoristiti volontersku radnu snagu (1. tipologija upravljanja);
- može pokrenuti i finansirati projekat i, u isto vreme, koristiti javno angažovanje i prihvatati druge učesnike kao ravnopravne partnere (2.);
- može pružiti podršku za privatne ili nevladine inicijative sa visokom društvenom ili ekološkom vrednošću (3.);
- konačno, određene inicijative koje spontano proizilaze iz društva možda neće zahtevati niti želeći bilo kakvu javnu intervenciju (4.).

Ovaj model se može pokazati veoma korisnim u analiziranju partnerstava u urbano-ruralnom upravljanju a njegova pouzdanost se generalno potvrđuje kada pogledamo evropsku panoramu politika ili aktivnosti (Lohrberg et al., 2016). Ista klasifikacija se može koristiti i za proučavanje pojedinačnih, naročito složenih i dugotrajnih projekata u njihovoj privremenoj metamorfozi, kao što je slučaj sa *Parco Agricolo Sud* u Milanu. Kao što ćemo videti, evolucija ove politike ide u korak sa progresivnom emancipacijom lokalnog seoskog stanovništva.

5 Studija slučaja *Parco Sud* u Milanu

Poljoprivredni park *Milano jug* (it. skr. P.A.S.M. ili, neformalno, it. *Parco Sud*) je ruralno i delimično prirodno područje na regionalnom nivou koje pokriva izuzetno plodne ravnice južno od Milana i delimično pokriva metropolitansko jezgro. Njegova površina iznosi 46300 hektara zemlje i obuhvata 61 opštinu, među kojima je i grad Milano (http://www.cittametropolitana.mi.it/parco_agricolo_sud_milano/). Celokupan proces stvaranja politika traje decenijama. Prve

javne i tehničke rasprave datiraju iz 1974. godine, a neki neformalni eksperimenti su sprovedeni već tokom osamdesetih godina prošlog veka, podstaknuti sve više popularnim pokretom za zaštitu okoline sa njegovom konstruktivnom borbom protiv prekomerne moći lokalnih tajkuna u poslovima sa nekretninama i njihovih bliskih veza sa lokalnom vladom (<http://www.assparcosud.org/chi-siamo.html>; Broz, 2017). To područje (Sl. 5.1) je konačno stavljeno pod zaštitu 1990. godine *Regionalnim zakonom Lombardije* br. 24 (Regione Lombardia, 2007). Tek deset godina kasnije je, međutim, usvojen njegov opšti okvir za planiranje (*Teritorijalni plan za koordinaciju*) (it. *Piano Territoriale di Coordinamento*) (Provincia di Milano, 2000).

Sl. 5.1 Poljoprivredni park „Milano jug“ (P.A.S.M.) i metropolitansko područje Milana 1990. godine

Celokupni projekat je ambiciozno predvideo da će provincija Milana (stvarno vodeće telo) podstaknuti postepenu obnovu lokalnog okruženja i istorijskog pejzaža čvrstim regulisanjem ponašanja poljoprivrednika, a takođe stimulisati korišćenje za slobodne aktivnosti putem građevinskih i infrastrukturnih investicija (Ferraresi & Rossi, 1993).

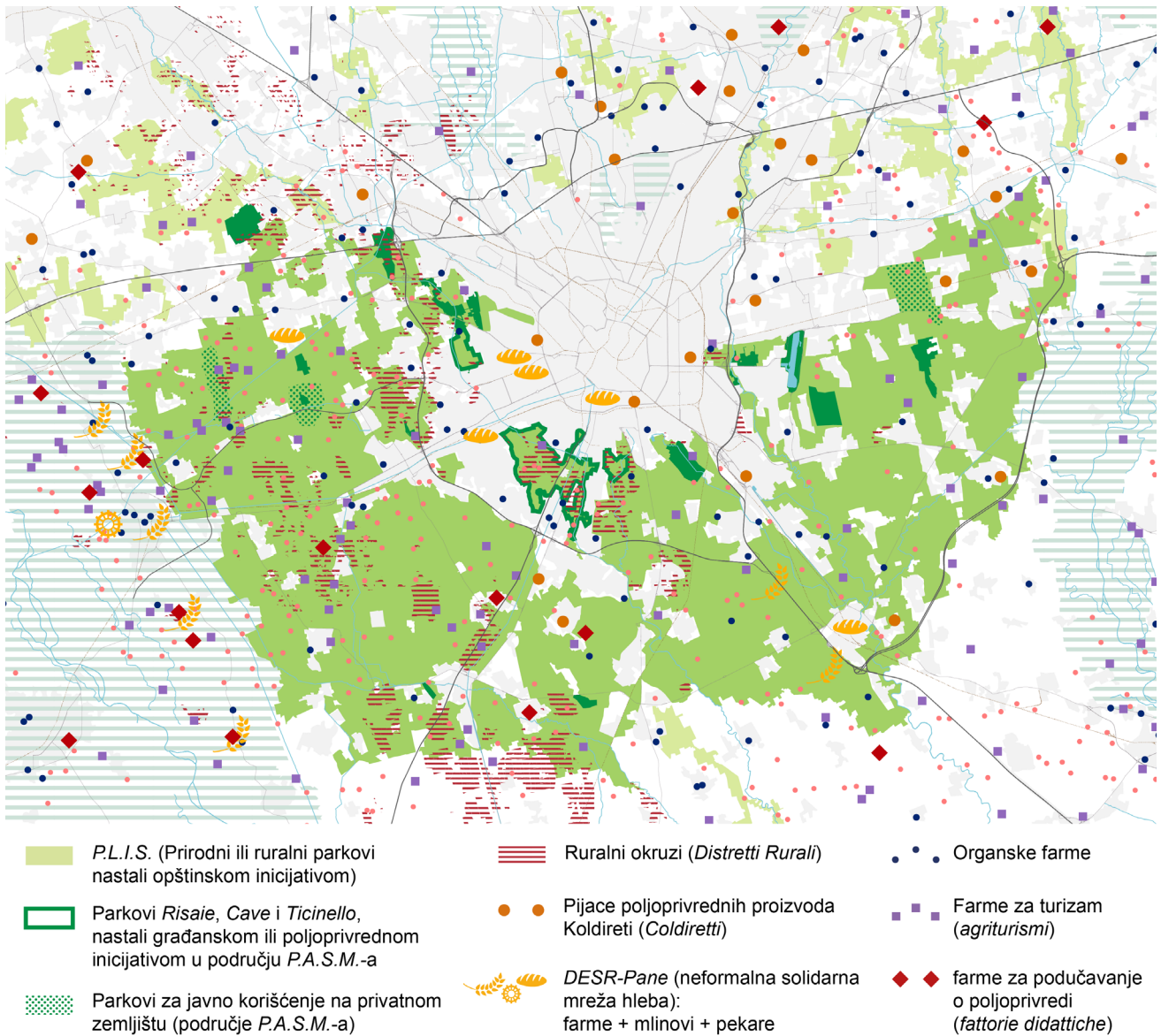
Ideja o pretvaranju zelenog pojasa u „ruralni“ park sa poljoprivredom kao njegovim glavnim obrazovnim, rekreativnim i vezivnim elementom bila je vrlo inovativna u to vreme, tako da je *Parco Sud* ubrzo postao

međunarodno poznata studija slučaja i izvor inspiracije za slične jedinice koje su kasnije uspostavljene širom kontinenta (Lohrberg et al., 2016).

U smislu praktične realizacije, međutim, daleko od toga da je to „priča o uspehu”. Stalni nedostatak javnog finansiranja minimizirao je bilo kakve opipljive rezultate, dok je politička priroda administrativnog tela *P.A.S.M.*-a odredila politizaciju samog procesa, duboko podrivajući težak zadatak suprotstavljanja urbanim pritiscima kao glavnom uzroku zanemarivanja perifernih pejzaža (Senes, Toccolini, Ferrario, Laforteza, & Dal Sasso, 2008). Ovo se pokazalo kao naročito tačno u urbano-ruralnim zonama neposrednog kontakta, gde su apetiti građevinske industrije preplavili sve kolektivne težnje za aktivno poboljšanje otvorenih prostora. Na primer, izrađeni su ali, ono što je najvažnije, nikada nisu usvojeni, lokalni *Regulacioni planovi urbanog pojasa* (it. *Piani di Cintura Urbana*) (Vescovi, 2012).

Međutim, od početka 2000. godine, jedna artikulirana geografija eksperimentalnih praksi i lokalnih inicijativa je počela da se preklapa sa uglavnom nerealizovanim predviđanjima *P.A.S.M.*-a, delimično prikupljenim u vaninstitucionalnoj „Ruralnoj mreži solidarne ekonomije” (it. *D.E.S.R. – Parco Sud*) kojoj pripadaju manje ili više iste teritorije (<http://www.desrparcosudmilano.it/>). Veliki deo ovih inicijativa vezan je za ponovno društveno otkrivanje ruralnih tradicija ili dimenzije „novog seoskog stanovništva” (van der Ploeg, 2008), što je najvažnije, nezavisno od formalnog autorstva parka, a često i bilo kojih drugih okvira javnih politika. Ove prakse su u celini često nazivane, ili se same nazivaju, *Parco Sud*, zbog čega ih možemo okarakterisati i kao „paralelni” *Parco Sud* (Sl. 5.2).

Tokom poslednje decenije, neformalnost se pretvorila u sve više strukturirano i institucionalizovano uređenje, počevši od sve veće podrške javnosti za paralelni park (npr. kroz promociju pijaca poljoprivrednih proizvoda od strane nekoliko opština). Ovo se razvijalo uz sve značajnije angažovanje nevladinih organizacija i lokalnih poljoprivrednika, što je u nekim slučajevima dovelo do zajedničkog rukovođenja javno-privatnim projekatima i učešća u procesima donošenja odluka u prostornom planiranju. Vrlo značajan napredak se dogodio sa uspostavljanjem četiri lokalna *poljoprivredna/ruralna okruga* (it. *Distretti Agricoli/Rurali*) između 2010. i 2012. godine (<http://www.agricity.it/distretti-agricoli/>), nakon državnog zakona iz 2001. godine koji je uveo ove inovativne instrumente kao kombinaciju strukture poslovnih udruženja, vizije prostornog razvoja i saradnje između javnog i privatnog sektora (Tocaceli, 2015).

SL. 5.2 Zaštićene zone i urbano-ruralne prakse u Milanu, 2016

2015. godine četiri okruga su zajedno sa glavnim lokalnim i regionalnim vlastima potpisala Okvirni sporazum za prostorni razvoj pod nazivom *Milano, ruralna metropola* (it. *Milano Metropoli Rurale*), čime je utvrđen cilj uspostavljanja milanske poljoprivredne proizvodnje – tačnije, onaj deo okupljen u okruzima – kao vodećeg predstavnika u nekoliko oblasti politike (pejzaž, upravljanje vodama itd.) (<http://www.milanometropolirurale.regione.lombardia.it/>). Neki od postojećih ciljeva P.A.S.M.-a su, dakle, ojačani kroz savremeniju kategorizaciju na „usluge ekosistema” i model partnerstva sa više učesnika, dok su neki drugi – kao što je kreiranje lokalne politike proizvodnje hrane, što je u stvari odgovor na već tekuću neformalnu dinamiku – dodati u planove programa (<http://www.milanurbanfoodpolicypact.org/>).

Pojavljivanje novih scenarija podstaklo je niz predloga reformi za stari P.A.S.M. koji se sada smatra previše birokratskim, a neki

tvrde da bi trebalo da se razvija u prilagodljivijem upravljačkom pravcu (Vescovi, 2012).

5.1 Razvijanje modela partnerstva

Ono što primećujemo tokom procesa razvoja jeste to što se sve one tipologije koje čine interpretativni model opisan u četvrtom delu odražavaju različitim oblicima politika koje su se pojavile tokom procesa *Parco Sud* (Sl. 5.3).

Zvanični park u svom prvom i još uvek postojećem obliku savršeno odgovara uzorku „odozgo prema dole“ (prva tipologija Proveovog modela). Nasuprot tome (i gotovo namerno, može se reći), ono što je definisano u ovom članku kao „paralelni“ *Parco Sud* se u početku uklapa u model „odozdo prema gore“, a zatim se pomera iz četvrtog u treći tipološki obrazac na osnovu povećanja zvaničnog priznanja od strane javnog sektora. Hibridna situacija između drugog i trećeg obrasca postoji kada se opisuje okvir *Ruralnih okruga* i *Ruralne metropole* (it. *Milano Metropoli Rurale*), dok će budući *Parco Agricolo Sud* verovatno biti drugog tipa, kada se, eventualno, reformiše.

SL. 5.3 Okvir urbano-ruralnog upravljanja u Milanu i njegove klasifikacije

	Vrste partnerstava (Prové et al., 2016)	Urbano-ruralne politike i prakse na području Južnog Milana (uzorak)
„ODOZGO PREMA DOLE“	Vladina inicijativa, javno upravljanje	<i>P.A.S.M.</i>
	Vladina inicijativa, upravljanje se deli sa ostalim učesnicima	„ <i>Milano, ruralna metropola</i> “ <i>Ruralni okruzi</i>
„ODOZDO PREMA GORE“	NVO ili privatne inicijative koje vlada omogućuje ili podržava	<i>park Rizaje (Risaie)</i> <i>pijace poljoprivrednih proizvoda</i>
	NVO ili privatne inicijative bez uključivanja vlade	<i>turističke/edukativne farme</i> <i>solidarna mreža DESR-Parco Sud</i>

Čini se da ovo približavanje prema centru potvrđuje i opštu težnju ka većoj saradnji između lokalnih vlasti, civilnog društva i zainteresovanih strana u poljoprivrednoj proizvodnji (Prové et al., 2016), kao i potrebu za pristupom partnerstva sa više učesnika kako bi urbano-ruralne politike postale efikasnije.

Ono što je naročito zanimljivo u slučaju Milana jeste napredovanje perifernih poljoprivrednika od skoro potpune društvene nevidljivosti, preko sve veće operativne uloge, do nivoa liderstva. Kako bismo bolje shvatili kako je došlo do ovakvog preokreta, prvo bi se trebalo osvrnuti na prvobitnu borbu lokalnog seoskog stanovništva protiv urbanizacije i borbu za opstanak i na društvenim i ekonomskim nivoima.

5.2 Otpornost i osnaživanje poljoprivrednika južnog Milana

Kao što smo već spomenuli, društveni sukobi i kontroverza oko sudbine perifernog zemljišta su igrali glavne uloge u procesu donošenja politike. Oni se mogu videti na najmanje tri načina:

- kao glavni katalizator kolektivnih aktivnosti za odbranu ugroženih otvorenih prostora;
- kao sociološko objašnjenje za sadašnji pejzaž južnog Milana;
- kao faktor koji je doprineo oblikovanju identiteta savremenih poljoprivrednika *Parco Suda*, počevši od stimulanja samosvesnosti među lokalnim seoskim stanovništvom.

U trećem slučaju, važno je naglasiti da oni poljoprivrednici koji zapravo učestvuju u sadašnjem perifernom okviru upravljanja Milanom pripadaju novoj kategoriji lokalnog civilnog društva, koju je teško kvantifikovati ili opisati prema njenoj unutrašnjoj diferencijaciji. Možemo reći da je ona još uvek manjinska unutar celokupnog poljoprivrednog sektora P.A.S.M.-a, iako je vrlo značajna na kvalitativnom nivou, jer predstavlja najnoviji proizvod dugotrajnog koevolucionog procesa (Broz, 2017). Proces se može sažeti u četiri glavne faze, od kojih se svaka odlikuje posebnim oblicima interakcije između poljoprivrednika, drugih zainteresovanih strana i spoljnih okolnosti.

Prva faza (šezdesetih i početkom sedamdesetih godina) nastala je paralelno sa ostvarenjem industrijske paradigme, koja je ruralno tkivo oko Milana stavila pod dva pritiska, od kojih je jedan iznikao zbog ogromnog urbanog rasta, a drugi kao posledica masivne mehanizacije poljoprivrede. Oba faktora su išla u korist ideološke stigmatizacije seoskih elemenata u ono što se baš tada pretvaralo u pretežno urbano društvo. Na ove pritiske većina zemljoradnika je odgovorila ili napuštanjem zemljišta (obično samo iznajmljenih) ili pokušajima da se prilagodi novom načinu masovne proizvodnje. Međutim, neki od njih su pribegli već dostupnim sredstvima (porodični rad, postojeći utvrđeni kapital, poznate tradicionalne metode) kako bi se maksimizirala autonomija u odnosu na tržišne sile. Ovaj „otpor kroz tradicionalizam“ je bio naročito evidentan u unutrašnjosti urbanih rubova, gde je prilična neizvesnost obeshrabrila dugoročne skupe investicije.

Drugi period (1970-ih i 1980-ih) je obeležen početnim pomakom od individualnog otpora prema kolektivnim strategijama i širenju saveza. Ekološki pokreti su obavljali važnu ulogu u posredovanju i podržavanju interesa poljoprivrednika u ovoj fazi. Na urbanim rubovima, posebna osovina seljak-ekolog-stanovnik (koja se ubrzo spojila u *Udruženje za Park „Milano jug“* (it. *Associazione per il Parco Sud Milano*) počela je da organizuje zabave i svečana okupljanja unutar *salaša* (it. *cascina*) kao kampanju za park, čiji je cilj bio da se stigmatizovana urbana sela pretvore u resurs za nedovoljno opremljena susedska stanovanja i za zaštitu poljoprivrednika u slučaju zastrašivanja ili pokušaja evakuacije od strane vlasnika imovine. Društvena okupljanja i danas služe kao instrumenat za podizanje svesti (Sl. 5.4).

Ipak, konačno uspostavljanje *P.A.S.M.*-a 1990. godine je bilo relativno razočaravajuće za poljoprivrednike. U trećoj fazi proces je zapravo ometan njihovim hroničnim nedostatkom povjerenja i određenom dozom antipatije prema administraciji Parka, koju su doživljavali gotovo neefikasnom u sprečavanju potrošnje zemlje i kao smetnju u slobodnim poljoprivrednim aktivnostima zbog ograničavanja pejzaža i druge birokratije.

Međutim, ova stagnirajuća panorama se promijenila od 2000. godine. U završnoj fazi procesa (koji je još uvek u toku) nekoliko novih elemenata je bilo naklonjeno učešću prigradskih poljoprivrednih proizvođača u stvaranju urbane i ruralne politike, iako je ovo u velikoj meri izvan institucionalnog perimetra *P.A.S.M.*-a. Među tim faktorima možemo navesti razvoj društvenog kapitala kao rezultata prethodnih saveza i kombinaciju širih društveno-kulturoloških okolnosti, kao što su:

- profesionalizacija, zajedno sa generacijskom i društvenom zamenom unutar sektora;
- preispitivanje odnosa licem-u-lice između (urbanih) potrošača i poljoprivrednika;
- dostupnost instrumenata za ruralnu politiku nove generacije koja je otvorenija za koncepte planiranja;
- povećanje upoznavanja poljoprivrednih organizacija (poput *CIA*-e i *Coldiretti*) sa pristupima prostornog planiranja.

SL. 5.4 Južni Milan: društveni skup u urbanom *salasù* (it. *cascina*)

6 Zaključak

Nestajanje tradicionalnih urbanih i ruralnih granica je naklonjeno novim oblicima integracije između gradova i poljoprivrede. Kolektivno priznavanje sposobnosti multifunkcionalne poljoprivrede da proizvede ekosistemske usluge povećava uzajamnu zavisnost između urbanih i ruralnih učesnika, što zauzvrat zahteva multipartnerstva da bi se integrisala klasičnim pristupima „odozgo prema dole“. Poljoprivrednici koji se sve više i više opiru poziciji onih na koje se politika samo odnosi, mogu konačno težiti tome da učestvuju u procesima donošenja odluka, a sam urbanistički plan se suočava sa izazovom promene okvira kako bi se nakon dugoročne marginalizacije uključila poljoprivreda. Zbog toga je obične zaštitne sisteme, kao što su zeleni pojasevi i poljoprivredni parkovi, takođe potrebno ažurirati i dopuniti dodatnim instrumentima politike u okviru novog scenarija adaptivnog upravljanja, kako bi se omogućilo učešće i širi konsenzus o novim zadacima održivog razvoja.

Prilikom potvrđivanja ovog opšteg scenarija, iskustvo iz Južnog Milana nam donosi i druga dragocena saznanja.

Na primer, sugeriše se da su ljudske i prostorne komponente urbanog seoskog područja neodvojive. Kada ove prve izađu iz društvene i kulturne nevidljivosti, ove druge ih prate. Zbog toga je *Parco Sud* nastao iz nepreciznosti i postao prepoznatljiv resurs za grad čim su poljoprivrednici aktivno preuzeli izazov ponovnog uspostavljanja odnosa između gradova i ruralnih područja. Nijedna institucionalna intervencija do tada nije dosegla kritičnu masu koja je neophodna za stvaranje novog prostornog identiteta koji može da se brani od sila urbanog rasta. Rezultat toga je da cenimo određeni stepen autonomije nekih otpornih „socio-ekoloških sredina“ u očuvanju zajedničkog dobra u teškim okolnostima.

Drugo, ipak se čini da želju poljoprivrednika da se uključe u urbano-ruralnu politiku i planove „poljoprivrednih parkova“ ne treba uzimati zdravo za gotovo, jer je često povezana sa dugoročnim društveno-kulturološkim procesima i voljom za istrajavanjem pri teškim okolnostima u okruženju, a to su faktori koji se moraju uzeti u obzir od strane kreatora politike i istraživača. U slučaju koji je ovde analiziran, borba protiv potrošnje zemljišta, kao i borba za autonomiju proizvodnje i društvenu emancipaciju, obezbedili su nekadašnjem marginalizovanom seljaštvu dovoljno osnaživanje i samoidentifikaciju u vidu „urbane“ zajednice, kako bi se omogućilo uključivanje u mrežu upravljanja.

Napokon, učešće zavisi i od stvarnog interesovanja, što se, u slučaju poljoprivrednika, delimično poklapa sa ekonomskim prilikama i merom zaštite od strane države. U Milanu je stvarna prekretnica koja je poljoprivrednicima omogućila da prevaziđu pasivnu poziciju, odnosno poziciju onoga koji odluke samo prihvata, došla sa konačnim osvajanjem onoga što je nekada bila ekskluzivna privilegija investitora u nekretnine i građevinara. To jest, resursi za razmenu sa javnošću, među kojima je i simbolički kapital, obezbeđen rastućim društvenim priznavanjem urbane poljoprivrede i njenim prednostima. Inovativni

okviri politike, kao što su Ruralni okruzi, omogućavaju vredan sistem naknada za usluge ekosistema, što dozvoljava neku vrstu reciprociteta, čije odsustvo u birokratskom pristupu *P.A.S.M.*-a delimično objašnjava njegovu neefikasnost.

Dakle, koliko su državne institucije sposobne da prepoznaju društvene i kulturološke zahteve koji bi mogli inspirisati ruralno-urbane politike? Koliko su one voljne ili spremne da aktivno razmotre takve zahteve? Zatim, da li, zapravo, postoji neki značajan građanski pokret u ovom pravcu, ili on treba da se stimuliše? Ovo su tri osnovna istraživačka pitanja na kojima vredi da porade oni koji žele da istraže problem periferne poljoprivrede u kontekstima gde otvoreni prostori oko gradova ostaju ugroženi resursi i gde je uključivanje u proces donošenja odluka još uvek upitno.

Rečnik

Adaptivno upravljanje (eng. *adaptive governance*) je koncept koji proizlazi iz institucionalne teorije i fokusira se na „evoluciju formalnih i neformalnih institucija za upravljanje i korišćenje zajedničkih sredstava, kao što su zajednički prirodni resursi i sredstva životne sredine koja pružaju usluge ekosistema“. Primenjuje se na širokom procesu društvenog učenja i kolektivnog izbora, kao što su „kolektivni izbori o obimu i strukturi institucija koje upravljaju izborima nižeg nivoa od strane pojedinaca i organizacija“. (Hatfield-Dodds, Nelson, & Cook, 2007, str. 1).

Društveno samopimanje je koncept koji koriste sociolozi, a koji se odnosi na to kako određeno društvo sebe zamišlja prema svom kulturološkom sistemu, zakonodavstvu i državnom uređenju u datom istorijskom periodu (Taylor, 2004).

Društveno učenje se u ovom kontekstu odnosi na dinamiku u kojoj učesnici proizvode sveže znanje i eventualno menjaju svoju tačku gledišta, dok međusobno saraduju (Sol, Beers, & Wals, 2013, str. 36-37). U ovom slučaju, kao i u drugim slučajevima, istraživanja politika su pozajmila neke stavove iz teorija o društvenom ponašanju, u cilju boljeg razumevanja uticaja na napredak i inovacije unutar procesa javnih politika.

Oni na koje se politike odnose (eng. *policy takers*) su kategorija koja se široko primenjuje (ne samo u naučnim radovima) i koji se generalno odnose na one koji imaju koristi ili bi trebalo da imaju koristi od javnih intervencija ili programa bez učestvovanja u njihovoj definiciji. U ovom poglavlju koristimo ovaj izraz da istaknemo pasivnu ili retko uticajnu ulogu. Ipak, nekoliko autora, među njima i H. Beng (H. Bang, 2005), kritikuju rigidnu dihotomiju između „kreatora politike“ i „onog na koga se politika odnosi“.

Ovlašćenje (eng. *legitimation*), prema Bensonovoj definiciji (1975), odgovara formalnom priznavanju privatnog subjekta/kategorije kao isporučitelja usluga od javnog interesa. Na taj način dobavljaču se

obezbeđuju instrumentalne koristi: oslobađanje od poreza, finansiranje, povoljne odredbe o zoniranju itd. Na primer, privatni poljoprivrednik koji ispunjava neke posebne zahteve može, u ime javnog interesa, dobiti privilegovan pristup iznajmljivanju zemljišta na zemljištima u javnom vlasništvu (kao u slučaju *Milano, ruralna metropole* (it. *Milano Metropoli Rurale*)). Pravo na ovlašćenje nekoga i priznavanje takve koristi imaju (lokalne) javne institucije u obliku „autoriteta“ ili „**resursa ovlašćenja**“ (Benson, 1975, str. 229). Resursi za ovlašćenje i ekonomski resursi, kao i interakcija između onih koji ih poseduju, odlučujući su za sprovođenje programa javne politike u demokratskom sistemu zasnovanom na tržišnoj ekonomiji.

Periferna poljoprivreda se odnosi na područja na obodu grada, dok se urbana poljoprivreda manifestuje unutar urbanog tkiva. Ova osnovna razlika mogla bi biti dovoljna, ali možda postoje i neke druge. Kao što se vidi iz nedavnog izveštaja o istraživanju (Lohrberg et al., 2016), prva obično uključuje veće i manje isparčane poljoprivredne površine i, kao posledica toga, teži da bude profesionalno područje, a ne rekreativno. Periferna lokacija obično utiče na poslove u oblasti poljoprivrede na dva suprotna načina: s jedne strane ih ugrožava (zbog stalne perspektive ruralnog razvoja), dok se, s druge strane, u današnje vreme posmatra i kao povoljna prilika, zbog sve veće zainteresovanosti za lokalne proizvode i susedne ruralne sadržaje od strane gradskih stanovnika.

Poljoprivredni park ili **ruralni park** je zaštićena oblast gde su korišćenje zemljišta i pejzaž pretežno okarakterisani poljoprivredom. Ovaj izraz se može primeniti u veoma različitim slučajevima, u smislu dimenzije, lokacije, funkcionalne mešavine, vrste proizvodnje, karakteristika upravljanja ili drugih faktora. Glavni zadatak poljoprivrednog parka može varirati od samo očuvanja postojećeg ruralnog okruženja do aktivnog negovanja poljoprivredne prakse, što je obično slučaj u najnovijim primerima koji promovišu i multifunkcionalnu poljoprivredu (Timpe et al., 2016).

Promena okvira (eng. *reframing*) doslovno podrazumeva promenu okvira (eng. *frame*), mnogo dublje ukorenjenu strukturu nego samo „predstavljanje“. Prema D. Šenu (D. Schön), stavovi politike počivaju na „okvirima“ ili „osnovnim strukturama verovanja, percepcije i procene“ (Schön & Rein, 1994, str. 23). Okviri su nedeklarisani i uzeti zdravo za gotovo, a razlike između njih su uzrok kontraverzi oko javnih politika.

Salaš (it. *Cascina*) je karakteristična višeporodična ruralna zgrada u Dolini Poa. Isti pojam može se odnositi i na proizvodnu jedinicu u celini. Zemljišta u Južnom Milanu se većinom iznajmljuju: stanari poljoprivrednici su apsolutna većina i vlasnici su uglavnom privatni. Međutim, u samoj opštini Milano, 550 od ukupno 2910 hektara obradivog zemljišta i 60 od 117 aktivnih farmi još uvek je u vlasništvu grada (ISTAT, 2010). Ovo je omogućilo gradskoj upravi da produži trajanje poljoprivrednog najma i da blisko sarađuje sa Poljoprivrednom okrugom DAM (consorziodam.com).

Simbolički kapital predstavlja oblik kapitala koji proističe iz poštovanja i priznanja određenog društva, koji daje legitimnu moć (unutar istog društva) onima koji ga poseduju. Koncept simboličkog kapitala se široko koristi u sociologiji i uveden je od strane Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu, 1984).

Socio-ekološki sistem je koncept kojem naučnici često daju prednost naspram izraza „ekosistem“, kako bi prevazišli proizvoljno razdvajanje između „društvenog“ i „ekološkog“ i uključili ljudske prakse i strukture (npr. institucionalne) u istraživanje ekologije. Kao što tvrdi Ostrom (2009), takva perspektiva takođe može pomoći sređivanju rezultata društvenih i prirodnih nauka u zajedničkom okviru analize, kao i zajedničkoj orijentaciji javnih politika.

Višefunkcionalna poljoprivreda omogućava proizvodnju dodatnih dobara, osim hrane i vlakana, za razliku od konvencionalne (ili industrijske) poljoprivredne proizvodnje. Uključene su usluge ekosistema i neke druge koristi za društvo kao što je zapošljavanje u ruralnim sredinama. Održivija, multifunkcionalna poljoprivreda često je podstaknuta javnim politikama. Dragoceni uvid u ovo pitanje daje van der Ploeg (2008).

Literatura

- Ajl, M. (2014). The hypertrophic city versus the planet of fields. U: N. Brenner (Ed.), *Implosions/Explosions: Towards a study of planetary urbanization*. (str. 533-550). Berlin: Jovis.
- Amati, M. (Ed.) (2008). *Urban green belts in the twenty-first century*. Aldershot (UK): Ashgate.
- Bang, H. (2005). Among everyday-makers and expert citizens. U: J. Newman (Ed.), *Remaking governance*. (str. 159-178). Bristol: Policy Press.
- Benson, J. K. (1975). The interorganizational network as a political economy. *Administrative Science Quarterly*, 20, 229-249. DOI: 10.2307/2391696
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social critique of the judgement of taste*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Broz, M. (2017). Milano dal Parco Sud alla Metropoli Rurale. La formazione di un'actorship agricola tra lotta, cooperazione e cambiamento sociale. U: [više autora], *Atti della XIX Conferenza Nazionale SIU. "Cambiamenti. Responsabilità e strumenti per l'urbanistica al servizio del paese"*. (str. 212-219). Roma/Milano: Planum Publisher. Preuzeto sa <http://www.planum.bedita.net/xix-conferenza-siu-2016-pubblicazione-atti>
- Ciriacy-Wantrup, S. (1964). The 'new' competition for land and some implications for public policy. *Natural Resources Journal*, 4(2), 252-267. Preuzeto sa <http://digitalrepository.unm.edu/nrj/vol4/iss2/3>
- COE - Council of Europe. (2008). Recommendation CM/Rec (2008) 3 of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention. Preuzeto sa [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2008\)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2008)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383&direct=true)
- EC - European Commission. (2013). Green Infrastructure (GI) – Enhancing Europe's Natural Capital. Communication from the Commission No. COM (2013) 249 final. Preuzeto sa http://ec.europa.eu/environment/nature/ecosystems/strategy/index_en.htm
- Ferraresi, G., & Rossi, A. (Eds.) (1993). *Il parco come cura e coltura del territorio. Un percorso di ricerca sull'ipotesi del parco agricolo*. Brescia: Grafo.
- Folke, C., Hahn, T., Olsson, P., & Norberg, J. (2005). Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environment and Resources*, 30, 441-473. DOI: 10.1146/annurev.energy.30.050504.144511
- Forno, F., & Ceccarini, L. (2006). From the street to the shops: the rise of new forms of political action in Italy. *South European Society and Politics*, 2(2), 197-222. DOI: 10.1080/13608740600645501
- Freilich, R. H., & Peshoff, B. G. (1997). The social costs of sprawl. *The Urban Lawyer*, 29 (2), 183-198. Preuzeto sa <http://www.jstor.org/stable/27895056>

- Hatfield-Dodds, S., Nelson, R., & Cook, D. (2007). Adaptive governance: An introduction, and implications for public policy. Paper presented at the 51st Annual conference of the Australian Agricultural and Resource Economics Society, Queenstown NZ, 13-16 February 2007. Preuzeto sa <http://naturalresources.intersearch.com.au/naturalresourcesjspsui/bitstream/1/15298/1/Hatfield-Dodds%20et%20al%202007.pdf>
- Healey, P. (2012). Creativity and urban governance. *Policy Studies*, 2(25), 87-102. DOI: 10.1080/02513625.2004.10556888
- ISTAT - Italian National Institute of Statistics, (2010). *6° Censimento agricoltura 2010*. Preuzeto sa <http://dati-censimentoagricoltura.istat.it/Index.aspx>
- Lefebvre, H. (1968). *Le droit à la ville*. Paris: Anthropos.
- Lin, B. B., Philpott, S. M., & Jha, S. (2015). The future of urban agriculture and biodiversity-ecosystem services: Challenges and next steps. *Basic and Applied Ecology*, 16 (3), 189-201. DOI: 10.1016/j.baae.2015.01.005
- Lindblom, C. E. (1965). *The intelligence of democracy: Decision making through mutual adjustment*. New York: Free Press.
- Lohrberg, F., Lička, L., Scazzosi, L., & Timpe, A. (Eds.). (2016). *Urban agriculture Europe*. Berlin: Jovis.
- Millennium Ecosystem Assessment. (2005). *Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Washington DC: Island Press. Preuzeto sa <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
- Newell, B., & Proust, K. (2012). *Introduction to collaborative conceptual modelling*. Working Paper, ANU Open Access Research. Preuzeto sa <https://digitalcollections.anu.edu.au/handle/1885/9386>
- OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development. (2013). *Rural-urban partnerships: An integrated approach to economic development*. Paris: OECD Publishing.
- Ostrom, E. (2009). A general framework for analyzing sustainability of social-ecological systems. *Science*, 325, 419-422. DOI: 10.1126/science.1172133
- Paradis, S., Cieszewska, A., Tóth, A., & Šuklje-Erjavec, I. (2016). Agriculture in urban space. U: F. Lohrberg, L. Lička, L. Scazzosi & A. Timpe (Eds.), *Urban agriculture Europe* (str. 120-125). Berlin: Jovis.
- Prové, C., Kemper, D., Loudiyi, S., Mumenthaler, C., & Nikolaidou, S. (2016). Governance of urban agriculture initiatives: Insights drawn from European case studies. U: F. Lohrberg, L. Lička, L. Scazzosi & A. Timpe (Eds.), *Urban agriculture Europe* (str. 64-70). Berlin: Jovis.
- Provincia di Milano. (2000). Piano Territoriale di Coordinamento del Parco Agricolo Sud Milano / D.G.R. 7/818, 3 agosto 2000. Preuzeto sa http://www.cittametropolitana.mi.it/parco_agricolo_sud_milano/territorio_e_pianificazione/piano_territoriale_di_coordinamento.html
- Regione Lombardia. (2007). Legge Regionale 16 luglio 2007, n. 16: Testo unico delle leggi regionali in materia di istituzione di parchi (Art. 156-174). Preuzeto sa <http://normelombardia.consiglio.regione.lombardia.it/normelombardia/Accessibile/main.aspx?view=showdoc&setnode=0&id-doc=lr002007071600016>
- Schön, D., & Rein, M. A. (1994). *Frame reflection. Toward the resolution of intractable policy controversies*. New York: Basic Books.
- Senes, G., Toccolini, A., Ferrario, P., Laforteza, R., & Dal Sasso, P. (2008). Controlling urban expansion in Italy with green belts. U: M. Amati (Ed.), *Urban green belts in the twenty-first century* (str. 203-225). Aldershot (UK): Ashgate.
- Sol, J., Beers, P. J. & Wals, A. (2013). Social learning in regional innovation networks: Trust, commitment and reframing as emergent properties of interaction. *Journal of Cleaner Production*, 49, 35-43. DOI: 10.1016/j.jclepro.2012.07.041
- Taylor, C. (2004). *Modern social imaginaries*. London: Duke University Press.
- Timpe, A., Cieszewska, A., Supuka, J. & Toth, A. (2016). Urban agriculture goes green infrastructure. U: F. Lohrberg, L. Lička, L. Scazzosi & A. Timpe (Eds.), *Urban agriculture Europe* (str. 126-137). Berlin: Jovis.
- Tocaceli, D. (2015). Agricultural districts in the Italian regions: Looking toward 2020. *Agricultural and Food Economics*, 3, 1-33. DOI: 10.1186/s40100-014-0019-9
- van der Ploeg, J. D. (2008). *The new peasantries: Struggle for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*. London-Sterling: Earthscan.
- Vescovi, F. (2012). *Proposte per il Parco Agricolo Sud Milano. Criticità e risorse dell'agricoltura periurbana*. Cremona: Ronca.

